

LESSING.

SZÉKFOGLALÓ

ZICHY ANTAL

I. TAGTÖL.

BUDAPEST, 1878.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

LESSING.

(Olvastatott a m. t. Akadémia 1878. febr. 4-én tartott ülésében.)

Motto: Kit az az eszme, mely később általánossá vált,
előbb világosított fel, az bizonyosan magasabban áll.

E Ö T V Ö S.

Egy évszázad vonult el azóta fölöttünk, hogy Braunschweig lakói, a wölfenbütteli hercegi könyvtár őrét, Gotthold Ephraim Lessinget sirjához kísérték.

A boldogult Lessing, mondá némi kegyelettel a reformált consistorium egy tagja. »A boldogult?« rivalla reá komor szemöldökkel egy másik, »mondja ön inkább, a megholt.« E rendreutasításhoz, mely a keresztyéni szeretetnek a híres »odium theologorum« alakjában nyilvánulását oly találóan jellemzi, könnyű hozzá képzelnünk azt a tanári gravitást, azt a hangnyomatot, mely tisztán világosan megérteti, hogy ez a halott örökre meghalt, elkárhozott, magyarul szólva, hogy elvitte az ördög.

S mégis, ime száz év mulva, hálás kegyelettel csügg névén az utókor, s büszkeségének vallja azt a gondolkodó Németország, s Európa többi népeinek minden gondolkodója. Ő nem halt meg; ő él. Sőt akkori legvadabb ellenfele, üldözője: a hamburgi Hauptpastor Goetze csakis neki köszönheti a maga nevének, bár nem irigylendő világitásban az utókorra maradását.

Mi minden történt pedig e száz év alatt!

Első sorban a philosophok ama nagy kijózanodását kell fölemlítenem, melyet a francia forradalom szégyenletes elűlése, szánandó kicsapongásai idéztek elő. Ezt a szabadságot mi nem akartuk, mondták ők, s tiltakoztak világszerte azon

illoyalis ráfogás ellen, hogy ez az ő művek, vagy legalább is az ő munkálódásuk gyümölcse.

Kevesen maradtak a szabadság hívei, s csatlakoztak inkább a nem kevesebbé vétkes reactióhoz, mely legalább a rendet biztosítja, s legalább egyelőre, az alapjaiban megrendült társadalomnak.

S ki amaz évtizedet betöltő véres háborúk hosszú sorát Franciaország és a francia eszmék ellen, megindította, kinek neve ama hirhedett manifestum alatt olvasható, mely 1792-ben egy nagy nemzetet mint iskolás gyermeket leczkértet, mint hűtlen szolgát büntetéssel fenyeget, s Páris városának, ha jókor meg nem tér s hibáját jövő nem teszi, azt igéri, hogy ő császári és királyi felségeik, a bűnök e fészket utolsó kövéig el fogják a föld színéről pusztítani, az az ember, ki ily időtlen föllépés által, a csöcselék dühös szenvedélyeivel a jobbak indignatióját is maga ellen zudítja: az nem volt más, mint daliás fia s örököse azon braunschweigi herczegnek, kinek udvaránál a bölcsész, a szabadkőműves »testvér« Lessing, vég napjaiban sok hányattatás után nyugalmas életet, üldöztetések ellen menhelyet s olyan, a milyen oltalmat talált!*)

Szolgál a kor eszméinek, azok határozott ellensége, szintúgy mint árt gyakran túlbuzgó ügyetlen barátjok. Mindkettő tudtán s akaratán kívül, mindkettő utóvégre az emberi haladásnak javára.

Európának a francia eszmék és francia nagyravágyás ellen, előbb a conservatív elvek, majd a népszabadság nevében is folytatott e hosszas harcza alatt s azzal mintegy párvonalosan fejlett ki s emelkedett föl a polczra a német irodalom. Elérte nem sokára, s túl is érte aranykorát, a Schiller-Göthe korszakot.

Lessing hírneve, közepén állva keletkeztek már az angolok, kissé unalmas Klopstocké és a francziás, kissé ledér Wielandé között, e két nemes versenytársával együtt, de, ha nem csalódom, pár hatalmas lépéssel meg is előzve azokat, sértet-

*) Stahr nagy megvetéssel említi e Maecenas pártfogását, mely Lessingnek szárnyát szegte, s őt lelkileg, testileg tönkre tette. Úgy hiszem, Stahrnak ebben nincs igaza.

lenül szálla át az utókorra. Nincs Németországban oly szerény könyves almáriom, melyben a két szellemóriás, Schiller és Göthe mellett Lessinggel, mint harmadikkal ne találkoznánk.

A hol annyit olvasnak, mint Németországban, ott mindig reá fognak érni, hogy ama legnémetebb író, a német próza megteremtőjét, csak a stíl és a nyelv kedvéért is, — pedig ez alárendeltebb érdeme, — az azóta keletkezett nagy mesterek s folyvást keletkező epigonok után is, szorgalmasan, szeretettel és haszonnal tanulmányozzák.

A német egység utáni törekvések, s maga a német patriotismus, mind újabb keltűek s a nagy évszázadnak, melyről beszélek, mintegy zárköveit, hozzá méltó, rég álmodott, rég sejtett, s oly későn és tökéletlenül beillesztett zárköveit képezik.

A német nemzet feldaraboltságában is, elég nagynak érezte magát, hogy nem csak lételét ne féltse, de jövőjét is, mint elmaradhatlanul bekövetkezendőt, nyugodtan várhassa be. Másrészt ezredéves világtörténelmi állásánál fogva, legkevesebbé sem lehetett oka fényes multját megtagadni. Bizonyynyal a németeknek, átalakulásuk bármely válságos időpontján is, nem akadt soha oly nagy emberök, a ki ily szóra fakadhatott volna: Németország nem volt, hanem lesz.

A német írőknek, főleg a szabadabban gondolkodóknak, a magasb röptűeknek, századokon át egynél több alkalmuk volt a particularismus jó oldalaival, az egységes rendőrállam kikerülhetetlen zsarnokságának ellenében, megismerkedni, s megbarátkozni. Luthertől kezdve, a ki a wartburgi várban meghuzódva, biztosan irogatta német bibliáját s daczolhatott Róma máglyagyújtó villámaival, hány, a dolgok fennálló rendével lelküsméretőkben kibékülni nem tudó, merész könyv- és lélekbuvár lett menhelyet, oltalmat egyik kicsi kényúr üldözése elől a másik kicsi kényúr vendégszerető udvaránál. Nézetem szerint ezen egyik körülményből magyarázható meg leginkább, — noha még egyéb tekintetek is figyelmet érdemelnek, — azon föltűnő, sajátságos tünemény, hogy a szoros és szűk értelemben vett hazafiságnak, úgy mint azt p. o.

a francziák, vagy mi magyarok értjük, oly kevés hirdetője, prófétája és martyrja akadt a németek között.

A schleswig-holsteini lelkesedés, a német hajóhad iránti lelkesedés is, részben őszinte és igaz, részben csinált és erőtetett volt.

Midőn elvögre meglett a német egység, nem úgy lett meg az, mint az elmélet emberei, az ábrándozók hitték s tán óhajtották.

Nem a Tugendbuch ifjai, nem a jövőkor békés vagy harcziás dalnokai szellemében, nem is a negyvennyolczadiki nagy áramlat folytán lett meg az, mely hullámcsapásaival minket sarkainkból kiforgatott, s egyenlő mértékben hozott reánk gyászt és dicsőséget.

A legmürgösebb német költők egyike, Herwegh, — következetlenségbe esve önmagával, s feketén látó pessimismusba süllyedve, — a mi különben a számkivetés keserű kenyerén táplálkozónak közös sorsuk — sárral, epével hajigálta meg az általa is forrón áhitott új kor hőseit, trónját és koronáját. *)

Nem a szó embereinek, a tettek embereinek, nem a poetáknak és a rhétoroknak, hanem a tábornokoknak és a katonáknak, nem a löpor föltalálóinak, hanem a löpor ügyes alkalmazóinak lön fentartva a dicsőség megteremteni a rég áhitott német egységet. A nyomda kisebb kaliberű ölmának csak az a szerep jutott, hogy széthordja a harsonás győzelmi bulletinek után a szeliden bele zengő kenetes hozsánnákat is, a nem várt nagy napok meglepetett epikusainak többé-kevesebbé sikerült hangzatos verseit! Meg volt engedve híresztelnünk azt is, hogy nem a porosz hadsereg verte le előbb az osztrák, aztán a francia hadsereget, hanem hogy a porosz

*) Hiteletlennek látszik, hogy a ki egykor vezér és katona után sóvárgott, a kik tenni tudnának, míg a többiek csak tanakodnak és fecsegnek, utóbb a német tricolorot és győzelemittas honfiaiit ily verssel üdvözölhette:

Schwarz weisz und roth! um ein Panier
Vereinigt stehen Süd und Norden,
Du bist im ruhmgekröntem morden
Das erste Land der Welt geworden:
Germania, mir grant von dir!

(L. Deutsche Revue, oct. 1877.)

iskolamesterek vívták ki ezt a nagy diadalt előbb az osztrák, aztán a francia iskolamesterek fölött. Tartsuk fenn, istenre kérlek benneteket, e hasznos babonát, s a mi kis igazság rejlik benne, — mit ki venne tagadásba! — gyümölcsöztessük azt az általános műveltség, az iskola javára.

S ime ily nagy események után, melyeket ez évszázad méhében rejte, vajjon feledve van-e a németek Lessingje? Meghalt-e már, mikép a jó hamburgiak lelki pásztora kívánta neki, örökre?

Sőt, ellenkezőleg, a mai német egység, a mai felvilágosodás, a mai kultúra egyik első előfutójának, uttörőjének nézi mindenki, s pedig méltán, nézi azt, a ki oly őszintén mint tisztán megmondotta, hogy »egy lelkes hazafi híre a legutolsó volna, a miután epedni tudna, érte az olyatén hazafiságot, mely elfeledtetné vele, hogy neki világpolgárnak kell lennie.«

Ily s hasonló nyilatkozatokat bőven hallhattak a németek, irodalomk majd minden elsőrangú coriphaeusától. Göthé az efféléknek köszönhető t. k. hogy egy Börne őt nem annyira a költők királyának, mint inkább a királyok költőjének volt hajlandó elismerni.

Mi magyarok, kiknek a lángoló honszeretet nem csak legfőbb, de elengedhetetlen erényünk is, s kik még igen sokáig nem ápolhatjuk azt az ambíciót, hogy egy világnak legyünk előharczosaik és megváltói, mi a németek e cosmopolitismusát alig ítéltjük meg elfogulatlanul.

Az irodalom iránti minden kegyeletünk mellett is, egy észrevételünket alig hallgathatjuk el. Ha méltó büszkeségére válik is a német irodalomnak, — mely büszkeségnek Schiller egy ismeretes szép költeményben adott kifejezést *) — hogy mitsem köszönhet a trónoknak, s a világ hatalmasainak,

*) Kein Augustisch Alter blühte,
Keines Medicaeers Güte (?)
Lächelte der deutschen Kunst;

— — —
Rühmend darf's der Deutsche sagen,
Höher darf das Herz ihm schlagen:
Selbst erschuf er sich den Werth! stb.

(Die Deutsche Muse.)

mint a hol csak lenézést, közönyt tapasztalt, hanem hogy az érdemkoszorút önmaga, saját erejéből tudta kivívni magának; s ha e részben hasonló önérzettel s tán igazabban állíthatjuk maroknyi magunkat is párvonalba a németiség nagy tömegével; de viszont, alig tagadhatni, hogy a német egység is, a mennyiben a császárságban s az ő parlamentjében tekinthető az megtestesültnek, létrejöttét saját erejének, s nem a német irodalom hathatós közreműködésének köszönheti, mint a mely utóbbinak vagy nem volt elég erős hite a nagy eszme megtestesülésében, vagy nem volt elég befolyása e nagy átalakulás tettleges végrehajtására. A párvonalat tehát, melybe nemzeti irodalmunknak keletkezését az imént tettük, ennek a mi állami létünk alakulásaira való befolyását mérlegelve, ez irányban már szívesen megszakítjuk.

Állami létünk alakulásaira való, akár jó akár rossz befolyását nemzeti irodalmunknak, sem jó — sem rosszakaróink kétségbe nem vonhatják.

Cserébe kell érte adnunk, az igaz, ennek a mi kis-nemzeti irodalmunknak világtörténeti jelentőségét, s befolyását, mely téren versenyezni a Göthék, a Lessingek nemzetével, melyikünknek juthatna eszébe?!

De ha a mi nemzeti irodalmunknak szűkebb tér, és szerényebb, bár reánk nézve sokkal fontosabb, feladat is jutott: soha el nem zártuk s nem zárhatjuk el magunkat a világtörténelmi áramlatoktól. Nem nézhetjük közönynyel más népcsaládok haladását, küzdelmeit, sikereit. A cultura terén együtt kell éreznünk velök a kivivott, s okvetlen köztulajdonná válандó eredmények fölötti legméltóbb büszkeséget. Nem is adhatunk helyet keblünkben, bár mennyire kísértene is az néha, az irigységnek; nem is tehetünk különbséget e tekintetben a politikai barát vagy ellenség között.

Ily szempontból fogva föl a dolgot, ha fölvetem magamnak azt a kérdést, vajjon a magyar embert érdekelheti-e általában a német irodalom, s különösen annak egyik uttörője, a már száz esztendő jó Lessing? e kérdésre, saját egyéni rokonszenvenet számba sem véve, csak határozott igennel felelhetek.

Nem hiszem tehát, hogy visszaélnék a m. t. Akadémia s a magyar közönség türelmével, ha figyelmét a szellemi köztársaság ezen egyik első rendű nevezetességére hívom föl, illetőleg, ha ismerői és tisztelői szűk körét, a mennyire gyenge erőmtől telnék, nálunk is egy kissé szélesbiteni igyekezem.

Hogy Lessinget nálunk ne ismernék, azt teljességgel nem mondhatni. *Galotti Emilia* megfordult színpadainkon, s tetszést aratott. Sikert mernék jósolni *Miss Sarah Sampson* cz. tragédiájának, s jó átdolgozásban *Minna von Barnhelm* cz. vígjátékának,*) melyet most is az első, ha nem egyetlen német vígjátéknak nyilvánítanak nagy műtésznek, hozzá téve (Schmidt Julián nyilatkozata szerint) még azt is, hogy azóta hasztalan várnak egy hozzá fogható másodikra. A mi művei legfőbbikét, a világhírű *Böles Nathánt* illeti, melynek igénytelen fordítását nem rég a Kisfaludy-társaságnak volt szerencsém bemutatni, az, hogy színpadon megállhasson, nagy erőket kíván. Kívánja öszhangzatos közreműködését a legkitünőbb színészeknek, s a legműveltebb közönségnek.

A német drámai irodalom e drága gyöngyeit méltó lesz kissé közelebbről is szemle alá vennünk.

Fölvetették és sokat vitatták a kérdést, vajjon Lessinget, a tudós, böles férfit, a theologiai tanulmányok kedvelőjét,**) a reflexio emberét, a tendenciósus író, mind e tulajdonai mellett s azok daczára, be lehet-e venni a költők sorába?

A mily őszinte és szerény ember volt, egyszer egy bizonyítványt állított ki önmaga ellen, melyet azóta sokszor fejére olvastak, ámbar, jegyezzük meg, többnyire czáfólolag, a műtésznek.

Cherbuliez, a szellemdús francia műtész,***) azt mondja róla, hogy ez egy csodálatos ember volt, a ki oda állott

*) »Les amoureux genereux« cím alatt Párisban is tetszéssel adattott. Az angol színpadon Johnstone »The disbanded officer« cím alatt mutatta be, s később »The School of Honor, or the chance of war« cím alatt újra megjelent.

***) »Ich bin Liebhaber der Theologie, und nicht Theologe« mondá Lessing maga.

****) Etudes de littérature et d'art. 1873.

s kimondotta: én költő akarok lenni; s az akarat erejével oda vitte, hogy költő lett. Igaz, teszi hozzá, szárnyatlan költő, egy Voltaire genie nélkül.*)

Az adat pedig, melyet említettem, s mely az elfogulatlansága miatt különben bámulatos francia aesthetikus amaz itéletének is kétségkívül alapul szolgált, a következő saját vallomása:

»Nem vagyok én«, — ugymond Lessing dramaturgiai töredéke zársoraiban — »sem színész, sem költő. Nem érzem magamban azt az eleven forrást, mely saját erejéből buzog föl, — — olyan szegény, olyan hideg, olyan rövidlátó volnék én, ha némileg nem tanultam volna meg azt, miképen kell az embernek szerényen idegen kincseket kölesön venni, idegen tűzhelynél fölmelegedni, s mesterséges szemüvegekkel élesíteni látását.« —

Nem úgy van tehát, mint Cherbuliez következteti, hogy »inventa Minerva« maga tette meg magát költőnek. Megfordítva. Illetékes műbirák, történészek leszavazták, s megtették őt költőnek saját szavazata, saját akarata ellen. Megtették kortársai közt, meghagyták az utókor számára is.

Mert, ha azt mondja is róla, a fennebbi önvallomást bizonyítékul idézve, Gervinus, hogy »bábája volt ő a német költészetnek, de maga nem költő,« — s dicséri érte, hogy a ki mások gyöngéit, mint kritikus, oly jól fölismerte, a magáét is be tudta látni: ugyanő más lapokon oly meleg elismeréssel nyilatkozik Lessing költői alkotásai fölött, s oly dicséretekkel halmozza azokat, minőket korunk legnépszerűbb színműírói is megirigyelhetnének.

Először Lessing érdemének rőjja föl azon aesthetikai elv érvényre emelését, miszerint egy költői mű önnön magának a

*) »C'est de lui, (Voltaire-től) q'nil apprit à écrire; il lui a dérobé — — tout, sauf la rapidité de cette parole ailée — — Lessing est un Voltaire, qui marche et qui compte ses pas.«

Szelidebben, igazságosabban fejezi ki magát az angol aesthetikus Sime (Lessing, his Life and writing 1877.) — »although a poet, he was not sufficiently a poet.«

ezélja, s magában hordja, — politikától, vallástól, moráltól függetlenül, — rendeltetése bélyegét, az absolut szépet.*)

Aztán megadja neki azt az érdemet, hogy szakítva az iskolákkal s mindennemű slendriánnal, az irodalmat az anyahon emelőihez vezette vissza.

»Dialógjával új stylt teremt.«

Tegyük hozzá, hogy az igazi stylt teremtette meg.

»Ugy ír, a mint beszélni kell.«

Ha nem csalódom, ez a drámairó hivatásának egyik ismertető jele. Az alakra vonatkozik csak; de mi volna a műalkotás alak nélkül! Másik lényegesb kellék a tartalmat illeti. Úgy érezzen, a mint embernek érezni kell. S e kettőt egyesíti magában a drámairó Lessing. Megadja ezt neki Gervinus is. Mert azt mondja, — s kell-e ennél nagyobb dicséret? — »Klopstock az emberben a hőst; Wieland a gyengeségeket mutatta föl; Lessing az igazi embert, úgy a mint van.« »Több emberismerete volt, mint Göthének.« »A többiek önmagukat festették; ő, az embert.«

Sőt, azt mondja Gervinus, minden, a mi Lessing előtt történt, — semmi!

Aztán főbb darabjait, miket fennebb már említettem, sorba veszi, s mindig ezáfolgatva önmagát s azok túlszerény szerzőjét, őt oly dicséretekkel illeti, miket csak maga az a mindenek fölött irigyelendő s döntő factum mult fölül, hogy mai nap is fentartják magukat a német színpadokon.

A hatásra számított, idegrázó francia dráma uralkodik mindenütt, kényeztetni, rontja is tán világszerte a színházi közönséget. A harc, melyet merészen Lessing indított meg ellene, midőn a németeknek mintegy ellenmégül a soha el nem évülő Shakespearet fődözte föl, utóvégre mégis a francziák, bár nem az akkori klasszikusok, hanem egy azóta keletkezett egészen másfajta újabb nemzedék teljes győzelmével végződött. Lessingnek elég dicsőség, hogy Gervinus szerint is az ő darabjai a legnagyobb színpadi hatással bírnak minden né-

*) Ennek ellenében szépen és találóan jegyzi meg Sime: »he never forgot, that art is not for art, but for humanity.«

met színművek között. *) Hogy *Miss Sarah Sampson* volt, az e névre érdemes első német tragédia, úgy mint *Minna von Barnhelm* az első német vígjáték, melyet, rendőrségi scrupulusok legyőzése után, Berlinben hónapokig majd mindennap adtak, s most is minden nagyobb városban gyakran elővesznek. Hogy végre az a csodálatos Nathán, melyet írója mintegy halála után felbontandó végrendeletének nézett, s csak száz év múlva hiit valahol előadhatónak, nem ugyan száz év múlva, hanem száz év óta, mint Gervinus mondja, »ein Bühnenstück« hatásos színdarab maradt. Meséje, ugyan Gervinus szerint, szintoly mesterileg van szöve, mint a *Galotti Emilidé*. Hosszu sora a véletlennek látszó, megfoghatatlan eseményeknek végre egy fényes gyúponthoz találkozik össze, s félrevetve úgy a vak fátumot, mint az istenség közvetlen beavatkozását, s tagadva bátran a természet fölötti csodák minden nemét, a végkifejlésnél magasztalva hirdeti a csodák csodáját, amaz isteni gondviselést, mely az emberek fölött atyáilag örökös, s egy verebet sem hagy elveszni czél nélkül.

Igy elmélkedik Gervinus. Ha csak a drámaírást ki nem zárja a költői alkotás bűvös köréből, úgy vélem, mindezzel eléggé módosította, ha egészen vissza nem vonta azon ítéletét, miszerint Lessinget, úgy mint Lucanust egykor, de már több joggal, Martialis, nem tartotta költőnek, »non esse poetam.«

Schmidt Julián nézetét az »egyetlen német vígjáték« fölött már idéztük. Még nagyobb elismeréssel szól ő Nathánról, melyet műbírálati szempontból hasonlíthatlan becsű remek alkotásnak tart. Még mellék-alakjai is, szerinte, a mester biztos kezére mutatnak. Nathán maga egy Lessing szellemétől áthatott Mendelsohn eszményi személyesítője, koronája pedig az egésznek az a templárius, kiből a költő mintegy önmagát ábrázolta volna. E részletekben nem hallgathatom azt el, hogy a nagy műtész ellenmondásba keveredik önmagával. Nem az első műtész volna, a kinn ez megtörtént. Elfeledni látszik, hogy az imént épen azért dicsérte meg Lessinget,

*) Lessings Stücke sind für die Aufführung geschrieben, wie keine andern in Deutschland.

mert míg a többiek mind csak önmagukat festik, ő az embert festi. Ha tehát Schmidt Julián Nathánban a zsidó bölcész Mendelsohn alakját, Lessingnek a leghűbb, legbensőbb, tehát saját énjéhez már nagyon közel álló barátját, még pedig a költő saját egyéniségével egybeolvasztva, az általa annyira magasztalt, szerintem, bizony egy Hamletnek csak halvány árnyékául szolgálható, mindig tétlenül töprenkedő templáriusban pedig ismét magát Lessinget akarja fölismereni: ezzel, nem is említve az ismétlés hibáját, mely még typosokban sem volna elnézhető, lerontja ama nagyobb dicséretét, mely szerint Lessing volna az egyetlen, a ki subjectivitásából kilépve, tárgyilagos tud lenni, s nem önmagát festi, hanem festi az embert.

Másod sorban ismerve el csak, hogy Nathán szerzője typosokat adott, Schmidt Julián ily lelkesült felkiáltással végzi be bírálatát: »E felséges képtől a költői és erőt csak a vak tagadhatná meg!« Ez a szavazat tehát szintoly határozott, mint, ha nem csalódom, eléggé indokolt.

Stahrt, a ki Lessing emlékének két kötetet szentelt, megszavaztatnom szintén fölösleges. Ő e disputában inkább ügyvédképen szerepelhetne, még pedig mint a kiből szakértelem lelkesedéssel és igazságszeretettel párosult.

Elismeri ő, hogy az aesthetika és a dráma törvényei ellen egyben-másban vétett, nem akarja czáfolgatni e részben Vischert; megengedi, ingyen ráadásul azt is, hogy versei meglehetősen rosszak: mindamellett oly művet alkotott, mely szintoly páratlan a maga nemében, mint a Göthe *Faustja*.

Azt, hogy bizonyos iránynak tulnyomósága van benne, maga a szerző soha sem tagadta.

Hogy is tagadhatta volna. Hisz mindenki tudja e sajátos mű keletkezésének történetét. Theologiai vitája volt a már említett Götzével. Ez, kifogyva érveiből, a rendőrséghez fölébbezett. Lessing polemikus munkája folytatását, — az illetékes körökben oly nagy hatású Fragmentákat és Antigoetzeket betiltották. *) Még hivatalát is elveszthette volna. Az pedig

*) E tilalomnak az a természetes következménye lett, hogy egész Németországban nem volt e röpíratoknál kapósabb olvasmány. Igaz, hogy szerzőjük e mellett éhen halhatott volna.

a wölfenbütteli könyvtárnokság volt, hatszáz tallér évi fizetéssel, szabad lakással, és tüzelő fával. *) A konok vitatkozónak el kelle hallgatnia. Hisz már azzal is gyanusították, hogy katholizálni akar. Rómába utazott. Nem fog-e ottan, az ő halhatatlan Laocónjához gyűjtve anyagot, s rectificálva korábbi archaeologiai tanulmányait, a rokonkeblü Winckelmann példáját követve, a legmagasb földi tekintély trónusánál gondolkodóba esni? Látva, tapasztalva a reformált papok türelmetlenségét, nem fog-e Luther méltatlan utódaitól elfordulva, inkább visszatérni az eredeti forráshoz, mely egységes hitet követel, s nem ezerfelé szétágazó véleményt? Mely a holt betűt, — legyen annak neve bár biblia, — az évszázadok tradíciójával eleveníti meg! Mely a »Credo, quia absurdum« árán kikerüli az önmagával való ellenmondásokat, a gondolat szabadságának, a bölcselkedésnek bizonyos fokig megengedését, fölbátorítását, bizonyos fokon túl pedig visszaszorítását, békóba verését!?

Elhallgattatták a vitatkozót, kinék egyébiránt a valót megvallva, a tradíció iránti minden előszeretete daczára is, eszé ágában sem volt az egyedül üdvözítő anyaszentegyház keblébe térni vissza.

Hallgatott a theolog; megszólalt — a költő. »A szinpad lesz az én szőszékem, melyről örök igazságokat fogok papolni, egy drámai költemény lesz az én feleletem, melyben a vak türelmetlenség és keresztyéntelen szeretetlenség hirdetőit örökre meg fogom czáfolni, pelengérré állítani. Meglássuk, elfognak-e tiltani attól is.«

E könyv tehát, — mit nyíltan bevallott, — az ő vallásos hitének vagy ha úgy tetszik, hitetlenségének lett kifejezője, letéteményese. **) S azért nevezte azt a könyvet a nagy tekintélyü Herder egy férfias tettnek, »eine Mannesthat.«

Ott, a hol a szó tetté válik: tépelődhetünk-e azon, vajjon

*) Hiba volna azt a 600 tallért, ama korban valami nagyon csekély összegnek nézni, habár oly igen olcsón nem is élhetett már akkor, mint deák korában, a mikor egy garasért s néhány fillérért megebédelt. (Lipcseben.)

**) »Den Theologen« mondja Lessing maga, »einen ärgeren Possen zu spielen, als mit noch zehn Fragmenten.« Nagy merészség kelle hozzá,

ez a költemény művészi alkotás-e? Vajjon jambusai hibátlanak-e? Vajjon azon irány-költészet ephemerüneményei közé soroljuk-e, mely mátol holnapig élő társadalmi vagy politikai napi kérdéseknek szegődött zsoldjába? Mely örök feledésbe sülyed, mihelyt e napi kérdések vagy valami megoldást nyerne, vagy divatból kiesnek, hogy ujabbaknak engedjenek helyet.

Igaza van tehát Stahrnak, hogy ha már Lessing, midőn Nathánt megalkotta, irányművet »Tendenzgedicht« irt is, ez olyan lett, minőt a világ még addig soha nem látott, s aligha fog látni valaha ismét.

»Hangzani fog az a világon át«, mondja Stahr, »úgy mint Schiller harangja, a míg csak lesz ember, a ki azt a nyelvet érti, a melyen iratott.«

Büszke önérzettel irhatta e műve homlokára, halhatatlan alkotója, ama jelentős latin mottót:

Introite, et hic Dii sunt!

A mi a rossz verselést illeti, — a jambusok valóban döcögősek s néha laposak, — egy érdemök még is van, melyet az irodalom-történésznek s különösen a magyarnak is, mindig tudomásul kell vennie. Ez, hogy, Shakespeare után indulva, a közönséges beszédhez közelebb álló, pathosra mégis alkalmas jambust honosította meg a német dráma állandó versalakjának, kiegészítve ezzel is, és érvényre emelve a francia rimes, cziczomás modor elleni oppositíóját. Tudva van, hogy e formát, a németektől ugyan, de saját klasszikus példányaink, Kisfaludynk, Vörösmartynk után indulva, mi is elfogadtuk, s meglehetősen boldogulunk vele. Közvetve Lessingnek köszönhetjük azt.

Azt, a ki egy műformát birt meghonosítani a költészet oly nevezetes ágában, minő a drámai irodalom, letaszigálni a parnassusról, kirekeszteni a költők czéhéből, tán mégis egy kissé háladatlan dolog volna?! Érdemét pedig nem csökenti, sőt nagyon is emeli az a körülmény, hogy e műforma meghonosítása egyetlen kötött nyelven irt darabjával sikerült

mikor kenyéradó herczegénél már kegyvesztett volt, s nem tudott honnét pénzt teremteni adósságai kifizetésére!

neki. A többieket mind prózában írta volt. De az a próza a legszebb volt, melyet a németek ismertek.*)

Lássuk azonban, mit mond Cherbuliez maga Lessing műalkotásairól? Érdekes párvonalba teszi őt a régikor német emberét (Un allemand d'autrefois) mint theológót és bölcsészt egy újabbkori némettel, (Un allemand d'aujourd'hui) a Jézus élete szerzőjével Strausszal, mint költőt pedig párvonalba teszi a német birodalom azon költőivel, kiket ő harcolóknak, már t. i. Franciaország ellen harcolóknak (les poètes militants) nevez. Még sokkal érdekesebb azonban az a párvonal, melyben aztán Lessinget, mint költőt, önmagával, mint kritikussal tudja igazi ellentétbe hozni.

Mind a három nevezetes műve, ugymond a francia kritikus, kihagyva (tán véletlenül) a negyediket, megannyi diadala az ő talentumának, megannyi lerontása elméletének.

A kinek talentuma, egy hibás elmélet mellett is, sőt ennek daczára, oly diadalokat mutathat föl, a melyek előtt nem csak elméletének, de talentumának is tagadói meghajolni kénytelenek, az tán mégis megérdemli a poeta nevet?

A mi Nathánt illeti, elismeri Cherbuliez, hogy ez Lessing remek műve, (Chef d'oeuvre) ragaszkodva mindig ahhoz, hogy ép a remekmű a legeclatansabb czáfolata az ő költészettanának.

Gondolom, egy kis félreértés van e czáfolatban, melyre alkalmilag még visszatérhetünk.

Három balhatatlan kalmára van, szerinte, a drámaköltészetnek. Ezek, a »Velencei kalmár«, kit mi is jól ismerünk, a »Bölcsész tudtán kívül« (Sedainetól) és ez a »Bölcs Nathán.« Tény, ugymond, a tapasztalás megmutatta, hogy ez a Nathán mindig nagy hatást tesz a színpadon.***) »Egyszer életében, — így folytatja neki melegegve, — »szobrász volt ez a költő, Nathán egy szoborrá lön keze alatt. Ez a nemes alak magára

*) »Mióta németül írnak, soha oly jól németül nem írtak, mint ő«, azt mondja Herder.

***) Lessing ugyan nem érte meg e darab adatását. A censura mindenütt betiltotta. Egy okkal több, a miért, jobb napok beköszöntével, annak első adatását minden német város mint eseményt ünnepelte meg.

vonja a figyelmet, a számalomnál és rettegésnél sokkal magasabban álló contemplatio megindulását idézi elő. Ez a bölcs kalmár ismeri az embereket, meg tudja őket itélni; se nem szereti, se nem tiszteli őket, de szereti és tiszteli beünnök a szent emberiséget. Mihelyt száját megnyitja, rajta csüggünk s minden érzése átragad reánk; mert oly szívből fakad, mely elvesztve minden illuzióját, egyuttal gyűlöletéből is kivetkőzött; az élet pusztításai nem hagytak nyomot rajta; ez a vén ember mintegy az ifjuság üde lebével bír, melyet az őt sújtó szenvedések nem bírtak elvenni tőle, sőt inkább a szenvedésektől megifjodottnak látszik; a sors erős csapásai adták vissza a mosolyt ajkaira; sírba viendi magával második ifjuságát, s zöld vénsége velünk mintegy közli nagy tiltkát, oly beszéddel tanít meg reá, mely tiszta és átlátszó, mint a Kelet ege, s üdítő mint Szíria granátálmái.«

A francia, úgy látszik, érezte, hogy: »Et hic Dii sunt!«

Ugy hiszem ennyi elég arra, bármit mondjanak is a kritikusok, s ezek közt bármit beszéljen önmaga ellen maga a kritikus Lessing, hogy ama fölvetett kérdésre: vajjon Lessing költő-e? vagy sem? a francia műtész szavazatát is az igenlő mérlegbe veszem. Legujabban lépett a szavazó urnához az angol aesthetikus Sime, a ki Stabrral vétkelkedve, két kötetet szentelt Shakespeare hazájában a Lessing emléke felújításának. Szerinte a költészet egy új definitióját kellene feltalálnunk, ha Lessinget ki akarnók zárni.†)

Vissza kell törnem Lessing amaz önvallomására, melyből kiindultam. Meg kell jegyeztem reá, hogy, valamint saját egyéb ügyében senki maga nem szavazhat, úgy magát az író, sem ha költőnek mondja magát, sem ha szerényen tiltá-

†) Megérdemli e hely a szószecinti idézetet: »But if the poet is he who, by the aid of the higher faculties, seeks to bring men into harmony with a noble ideal that may in its leading outlines become a realised ideal, as he in his own life may be said to have realised it, and if for this purpose he shows the power of transmuting, at every step, the actual characters, the common and sordid experiences of life into symbols, we would almost need to seek for a new definition of poetry that would exclude Lessing.«

kozik ellene, erre nézve illetékesnek nem tarthatom. Csalódhatik önhittségében — szintugy, mint álszerénységében.

Ha ellenmondásba keverték költői működését, kritikai elméletével, itt az adat kezemnél, hogy önmaga fölötti kritikáját is saját szavaival czáfollhassam meg. Meg van Stahr művében az idézet, mely sokkal jellemzőbb, semhogy azt czéломra fölhasználni elmulaszthatnám. Ez, egy Ramlerhez aug. 5-én 1764-ben írt levél töredéke, s így szól:

»Életem komolyabb időszakához közeledem; férfi vagyok már, s merem hinni, hogy kiállott forró lázamban ifjúkori bohóságaim utólját is kiadtam magamból. — — Az Ön szeretete jó egészséget kíván nekem, de vajjon *költők* kívánhatnak-e maguknak valami athlétaik erőt és egészséget? Vajjon a testi gyengélkedésnek egy bizonyos mérve nem előnyösebb-e az érzésre és a képzelő tehetségre nézve?« *)

Ime tehát, harminczöt éves korában legalább, — s ez elég érett kor valamely hivatás fölismérésére, — költőnek érezte magát, még pedig olyanak, a ki az ég becses adományát, a testi egészséget is, kész alárendelni a költői ihlet malasztjának, az égiek e még istenibb adományának.

Az írta ezeket, a kít épen férfiaságáért, s minden álfathostól, minden érzélgéstől való határozott idegenkedéseért becsültek leginkább s tartottak némelyek, úgy mint később szintoly igazságtalanul Göthét is, hideg, érzéketlen embernek.

Az írta, a ki jól érezte magában, a mit Schmidt Julián találóan jegyez meg róla, hogy nemcsak tragediáiban, hanem legjobb prózai műveiben is — igazi költő. **)

Írta akkor, mikor legkedvezőbb anyagi körülmények közt, Boroszlóban, mint a derék Tauentzien tábornok és kormányzó titoknok, kevés szabad idejét a kártyaasztal és a

*) Összevág Schillernek ama szép versével:

Der hohe Aetherstrahl Genie,
Nähret sich vom Lebens-Lampenschimmer.

(Laurához.)

**) »Nicht bloß in den Trainerspielen, sondern in Lessings besten prosaischen Werken... ist der dramatische Dichter ebenso zu bewundern, als der Kritiker und Philosoph.«

Schmidt J.

Múzsák közt osztotta meg, s rendetlen életmódjának köszönhető ama betegséget, mely barátait nagy aggodalomba ejtette.

Részemről megmaradok a mellett, hogy az írónak, saját rangja meghatározásában, nem számítom szavazatát. Sem pro, sem contra.

Megmaradok a mellett is, hogy ép lélek ép testben — Mens sana in corpore sano, — az Istennek ama legfőbb áldása, melyet ugy magamnak, mint azoknak, kiket a Múzsza csókja homlokon érintett, mindenek fölött kívánnom kell.

Lessingnek s kortársainak a francziák elleni küzdelme, s évek hosszú során át egy német nemzeti irodalom megteremtésére, a német szellemnek, írásnak és társadalomnak az idegen bitortlás alóli felszabadítására irányzott hatalmas törekvései, mint kulturai mozgalom, magában véve is érdekes volna s figyelmünket, ha bármennyire távol esnénk is attól, megérdemelné. Fokozza érdeklődésünket, becsülésünket ama férfias föllépés, mely szerint úgy a nagy, mint a kicsi német udvarok, s udvaroncok kegyeit megvetve, illetőleg ezek által is ignoráltatva, önerejükben bizva s a nemzet tömegére támaszkodva, kezdték meg s tudták diadalra segíteni e mozgalmat annak ihletett megindítói s ernyeletlen harczosai.

Mi nekünk hasonló sors jutott osztályrészül. Nem a francziákkal, mint a kik szomszédaink nem voltak, hanem a németekkel gyült meg minékünk már a bajunk. A helyet, mely minket illetett meg, nálunk a német nyelv és irodalom foglalta el, az udvarnál, a hatalmasok, a boldogok körében, társadalmunk finomabb, műveltebb rétegeiben. A mint a németeknek a francziák szellemi zsarnoksága alól, úgy, félézázaddal később, nekünk, a németek szellemi zsarnoksága alól kelle emancipálni magunkat. S ha e fejlődés egyes phasisait vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy e harcban sokszor egészen hasonló, többnyire egyenetlen, néha goromba s a czélt e miatt tévesztő fegyverekkel is éltünk. Akár rossz izlésből, akár szomorú kénytelen-ségből.

Egy nagy embert adott, Lessing idejében, a németeknek a gondviselés. Ez nagy Fridrik volt. Ez a tettek embere, ez a győztes hadvezér, ez az Antimachiavell, kinek egyik ambíciója volt, egy időben legalább, magát Voltaire barátjának

nevezhetni, s egyik csodálatos hiúsága oly francia rímeket írni, melyek Voltairenek ne csak kikerüljék gúnyos élezeit, hanem dicséretét is kiérdemeljék, — ez a nagy ember tudott ugyan németül, s cselédeivel, meg granátosaival kétségkívül németül beszélt; de lenézte azt a parasztos német irodalmat, Lessingjeivel együtt.*)

Egyik utódának eszébe jutott, hogy a nagy Fridrik berlini lovag-szobra talapzatára jó lesz kicsi mérvékben, ama kor egy-két irodalmi nevezetességét is, mintegy a hős király nagyságának támaszait, vagy legalább tanúit, érezbe öntve kiállíttatni. A választás némi habozás után Lessingre is esett. Epigrammai éllel jegyzi meg e szoborra a sokszor idézett Cherbuliez, hogy épen a ló farka alá jutott, s így a nagy fejedelem, a ki életében soha sem látta ezt a poetát, ott sem látja meg azt.

Mikor pedig a német közönség föllelkesült, hogy e poetának Rietschel művész keze által Braunschweig piacán éreztetést emeljen, nagy keresésre lehetett csak nyugvó helyét a temetőben, a sok gyom és moha között fölfedezni, az aláírási ívre pedig a nagy Németország harmincznégy uralkodó fejedelme közül csak négy tartotta honatyai méltóságával megegyezőnek, nevét az e célra adakozók sorába jegyezni.**)

Arról a Lessingről volt szó, ki nek szavára Wieland hallgatott, s félt tőle. Arról a Lessingről, kitől tanult Winckelmann és tanult Göthe. Kiben a legellentétesb szellemek, Lichtenberg, Spittler, Schlegel, Nicolai, Claudius, megnyugvást találtak. Kiben Gervinus a férfiaság, az erő egy tiszteletre indító képviselőjét látja. Kit Van Swieten, és Sonnenfels Bécsbe hívtak, segítségül a zöld kalap (Hanswurst) és

*) Nagy Frigyesről könnyen igazságtalanul ítél az ember, úgy mint nálunk II. Józsefről. Az eskélyletle a német nyelv és irodalom akkori fejlettségét, de bizott jövőjében, s hitte, hogy idővel majd támadnak klasszikus írói, kiket mindenki szívesen fog olvasni. A mi Józsefünk pedig germanizált, mert környezői, s köztük saját hazánkfiat, elhitték vele, hogy a magyar nyelv még nem alkalmas közegre egy rendezettebb s az ő eszményeinek megfelelő közigazgatásnak.

**) Ezek voltak: Detmold, Schaumburg-Lippe, Lichtenstein és Baden nagyhg.

a vörös kalap (ultramontánok) pártjai ellen. Kit a zsidó Mendelsohn a keresztyénhit dicsőítőjekép magasztal. Kinek halálát Engel, Schröder, nemzeti esapás gyanánt gyászolták. Kire Herder, megelőzve Napoleonnak Göthére mondott híres itéletét (Voilà un homme!) azt mondá: »Er war ein Mann, — Ihr werdet nimmer seines Gleichen seh'n!« Kit Schmidt Julián közepben említ ama három nagy ember közt, kikkel szerinte, ezen egész időszak dicsekedhetik: Göthe, Lessing, Kant.

A nagy nevek ily csoportosítása hat ugyan képzeletünkre, de az első benyomás multával, mintegy provokálja a kritikát.

Az, a ki oly hatalmas ellensége volt minden idololatriának, tőlünk sem követelhet, se nem fogadhat el vakimádást, mond a derék Cherbuliez azon, ellene írott védiratában, melyben Voltairejét, egy Schiller, egy Göthe későbbi döntőbb tanuskodásaira hivatkozva, megmenti ugyan; de a mely pamphletje inkább apologiának illik be a hajdantai nagy német író mellett. Ily helyről jött dicséret, bizonytal kétszeres becsü.

Idézhetjük még *Macaulayt* is, — az oly jeles történetírót mint szónokot, az oly mély emberismerőt mint finom aestheticust, a magyar közönségnek is, méltán, kedvenczét, — a ki Lessinget nemcsak Németország, hanem a világ első kritikusanak nyilvánította, mi arra mutat, hogy Anglia ama nagy írója ezt a régi német írójt jól ismerte, s élvezettel s haszonnal tanulmányozta, becsét felfogta.

Sime pedig iránta táplált előszeretében azt mondja róla, hogy minden németek közt legkevesbbé volt német, s leginkább beválnék angolnak, birván épen azon lelki tulajdonokkal, miket az angolok legtöbbré becsülnek. E nevezetes ember irodalmi jelentőségének meghatározásánál, ha tekintélyekre van szükségünk, igazán Cicero szavait alkalmazhatjuk. »Pleni sunt omnes libri plenae sapientium voces« — s tekintve az azóta lefolyt évszázadot, — »plena exemplorum vetustas.«

Fordítsunk most az érem hátlapjára.

Szegény Lessing majdnem örökké kóbor életet él. Utoljára Berlint szinte szökve, azaz bucsuzás nélkül, hagyja ott, mint a mely városban, az őt eléggé kitüntető akadémikusok

közt is, gályarabnak érzi magát. A berlini tudós társaságba beválasztatásának két nevezetes körülményét kell tudomásul vennünk. Egyik, hogy egy jámbor pap, Suesmilch prépost hozta javaslatba; egy aesthetikus pedig, Sulzer, ellenezte. Másik az a sértő hivatalos hazugság, hogy e kitüntetésben ő is, saját kértére részesítettett. (1760.) E közben pénze soha sincsen, hitelezői mindig üldözik. A nagy király mitsem ad neki, merőben ignorálja, miért is egy barátjához irt meghitt levelében, azt kívánja neki, hogy győzelmeit mind csupa rossz versekben énekeljék meg, mely jó kívánság, mellesleg mondva, teljesült is. Untalan rajta csüggnék szegény hozzátartozói, kiket nem győz segíyezni. Elszegődik hivatalnoknak egy, őt különben megbecsülő tábornokhoz, kit szolgálatai jutalmául a pénzverde igazgatójának tettek meg, egyenesen oly czélból, hogy ott megszédje magát. Jutott volna a titkárnak is, ki állásánál fogva természetesen jól be volt avatva a vertpénz hamisításából álló pénzügyi műveletek titkaiba. Csak egy kicsit lazább lelkiismeret kellett volna hozzá, hogy a kínálkozó forrásból merítsen. De ő természetesen, oly tiszta kézzel s oly üres zsebbel távozik onnét, mint akár az a *dervis*, kit (Nathánban) a Szaladin pénztárnokává tett. — Üresedésbe jő a berlini könyvtárnoki állás. Az egész intelligentia Lessingnek szánta, mint egyedül hivatottnak, e helyet. II. Frigyes, hihetőleg még Voltairenek egy szintén félreértésen alapult gonosz információja folytán, mellőzi őt, hogy aztán, egy komikus névcsere következtében, bizonyos francia tudós Pernety helyett, a kit keresett, egy Pernety nevezetű tudatlan és teljesen haszonvehetetlen francia szerzetest fogjon oda magának, a kit utóbb maga szökött meg, félve a világnak, Berlinnél megkezdendő összeomlásától. Lessing, e szomorú vereség után, ismét világnak megy. Megbukik Hamburgban, hol uttörője, megalkotója lett a német nemzeti játékszínnek. A közönség részvétlensége miatt bukik meg az epochális kezdeményezés! Nem kap kiadót műveire, noha azok egész Németországban, hol írói tulajdonról semmi törvény nincsen, de uralkodik helyette a censura, lopva, mohón olvastatnak. Kénytelen eladni egyetlen vagyónát, jó napjaiban gyűjtött könyveit, tulád 5000 kötetén, 200 tallérért. Még csak negyvenhét éves korában éri el azt,

hogy megházasodhassék. Hogy menne neki is egyszer már oly jól a dolga, mint annyi másnak. De neki ez nem sikerül.

Imádott hitvese, özvegy Königné asszony saját, zilált pénzvisszonyainak némi rendezése után egy csapatka mostoha gyermeket hoz neki hozományképen. Első gyermekágyában meghal. Kis gyermeke is meghal. »Mily okos gyermek volt«, kiált föl az elárvult férj és atya, »nem akart belépni e nyomorult világba, erővel huzták ki; aztán nem volt sürgős dolga, minthogy ismét eltávozzék inné!« ...

Wolfenbüttelben egy ócska könyvtár lomjai közé temetkezik, ő, kinek társalgása mindig oly eleven, szikrázó volt, hogy hazája legkitünőbb köreinek kitünőségeit fölvilanyozta. Tört szívvel halt meg.

Úgy látszik, még inasa sem volt. Az a szolga, a ki szobáját takarítá, sietett. Sürgős dolog hitta el. Az nap, egy helyen, halottja volt, kit öltöztetnie kellett a ravatalra. »Sieszen«, mondá neki a költő, »mert aztán velem is azt kell tennie.« S úgy lön, a mint beszéle. (Febr. 15. 1781.) Pénze nem maradt. Ura kénytelen őt eltemettetni. Ha tovább él, hihetőleg elkergette volna szolgálatából.

Mind e körülményekben ki nem ismeri föl a magyar és német nemzeti irodalom rokon forrásait, az első német és első magyar poeták közötti szellemi atyafiságot. Mindkettőnek küzdés, anyagi szegénység, pártfogás hiánya, esetleg üldöztetés jutott osztályrészül. Ezeknek, úgy mint azoknak, mindenféle akadályok daczára kelle kiküzdeni magokat, harczot indítani a túlnyomó idegen elemek ellen, korholni, korbácsolni saját népe elfajult koresfiát, azok finnyáskodó szolgalelkűségét, lelketlen tunyaságát.

Megértük végre azt is, vagy ideje, hogy megérjük, a min a németek már rég áttestek. Azt, hogy ne becsméreljük többé volt mestereink érdemeit, hanem inkább tanuljunk tőlök. Tegyük le az irodalmi ellenszenvről mi a németek irányában, úgy mint a németek letettek már irodalmi ellenszenvökről a francziák irányában, fenartva ha kell, okkal-móddal, még mindig a politikáit.

Egy, a kultura útján később megindult ifjabb nemzet csakis ama gyermekes ellenszenvek levetkőzése által adja

első jelét nagykorúvá lettének, meglehetősen fokig vitt haladásának és saját jövőjébe vetett erős hitének.

A német nem félhet többé, hogy a francia őt saját hazájából kiszorítja. Vajha mi is már hasonló aggodalmaktól egészen mentve lehetnénk. Az előttünk fekvő példa mindenestre csak bátorítólag hathat, kell, hogy hasson reánk.

Látása a mai dúsgazdag egykori szegénységnek nem hagyja elcsüggedni a szegényt, ki ma még élete fentartása gondjaival küzd ugyan, de holnap, isten segítségével, szintén gazdaggá válhatik. Fentartom e párvonalban a gazdagságnak különben is mindig relativ fogalmát.

Egyikünk másikunk tán abban is némi vigasztalást lelhet, hogy a német játékszin megalapítója maga megérte színművei nagyobb részének lomtárba vándorlását. Ezek ma már csak irodalom-történeti jelentőséggel bírnak. E szempontból azonban, valamint egy oly nevezetes író szellemi fejlődése szempontjából, fölülte érdekesek. Vessünk egy futó pillantást reájok.

Nem számíthatjuk a töredékeket, mik közt egy elveszett Faust terve, és egy Paleion cz. francia nyelven írt kis vígjáték vonják magukra figyelmünket. Ezt, mint furesaságot megmosolyogjuk, amazzt, ha kidolgozást ért, sajnosan nélkülözzük. *)

A többiek száma mindössze csak nyolcz, s így a négy még élöhoz viszonyítva, igen tisztességes arányt mutat. Jóval fölül áll Kazinczy követelményén:

Tüzbe felét. Vetem. Ujra felét. Im. Harmadikát még.

Lángol az is. Most jér: Vár az olympusi kar.

A tüzbe vetendők ezek: »*Der junge Gelehrte*«, vigj. 3 felv. »*Die Juden*«, vigj. 1 felv. Ez érdekes előfűtője Nathannak. Addig-addig korholják benne a zsidókat, míg utol-

*) A nevezetes német monda későbbi halhatatlan feldolgozásának, Lessing adta meg alapeszméjét: »Az ördög nem fog győzedelmeskedni!«
— — aber der Engel der Vorsehung verkündiget... aus der Höhe:

Ihr sollt nicht siegen! — —

Engel újabb vélt felfűdözését, Lessingnek egy kidolgozott kész Faustját, az irodalom-történeti kacsák közé méltán helyezte el, nem rég a német irodalom alapos ismerője, Heinrich tanár. (Budap. Szemle.)

jára küsül, hogy csak egy becsületes ember volt köztük: s az a zsidó volt. »*Der Mysogon*«, vigj. 3 felv. »*Der Freigeist*« vigj. 5 felv. arról nevezetes, hogy a szabadelvűsködőt teszi nevetőségessé. Mintegy előre jelzi a francia gúnyolódó ledér szabadelműség és a német komoly, alapos szabadgondolkodás közötti különbséget. »*Der Schatz*«, vigj. 1 felv. (Angolban is megjelent.) »*Philotas*«, szomorú játék 1 felv. Tömör kifejezése az ekkori német Petőfi, a csatatéren saját költői jóslata szerint, a hazáért meghalt derék barátja Kleist iránti kegyeletének. *) »*Damon oder die wahre Freundschaft*«, vigj. 1 felv. S végre, »*Die alte Jungfer*«, vigj. 3 felv. Lapos előde az utóbb hozzánk is átharapózott izléstelen élczeskedéseknek a szegény vén leányokra.

Mind e darabok megfordultak ugyan egyik-másik színpadon, sőt, — a mi nem az ő hibájok, — néha még utánzókra is találtak, de csakhamar le is tűntek az éji homályba, hogy igazolják ama horatiusi mondatot:

Debemus morti nos, nostraque.

Kijegyeztem magamnak, hűzagosan bár, Lessing dramaturgiájából, az akkori hamburgi első német nemzeti színháznak majdnem egy évi (1767/8) repertoírját.

Az előadások hosszú sorát *Olint és Sophronia* cz. tragédia nyitja meg. Maga a szellemi igazgató, szerényen, csak kétszer szerepel, egyszer *Miss Sara Sampson* cz. tragédiával, máskor *Freigeist* cz. vígjátékával. A kevés eredeti darab, a Schlegel, Pfeffel, Weisz, Gellert, Hippel, Gottschedné neveik csak itt-ott tarkázzák, ismétlés nélkül, a Detouches, Regnard, Quinault, Corneille (Tamás és Péter), Graffigny, Marivaux, De la Chaussée, Favart, Molière, Diderot és főleg Voltairének,

*) Petőfinek mindnyájunk előtt ismeretes: »Egy gondolat bánt engemet... költeményéhez érdekes hozzá állítanunk, a kunersdorfi csatában (1759) halálra megsebesült német katona-költő Kleist e versét:

Auch ich, ich werde noch, — vergönn es mir o Himmel! —

Einher vor wenig Helden zieh'n,

Ich seh' dich, stolzer Feind, den kleinen Haufen flieh'n,

Und find' Ehr oder Tod im rasenden Getümmel.

A győztes fél pedig a mi Mária Teréziánk híres hadvezére Laudon volt.

Lessing nagy bosszúságára mindig tetszéssel találkozó, ünnepeyes alkalmakkor elővételni szokott darabjait.

Diderot, természetesen a Lessing által mintául ajánlott, mintául vett *Családapával* szerepel, mely kitűnő darab a francziáknak csak imigye-amigye tetszett. Molieretől, kinck Lessingnél nem volt buzgóbb tisztelője, a *Nők iskoláját* adták, a többi hihetőleg nem volt még lefordítva. Voltaire neve alatt *Semiramis*, *Zaire*, *Méropé*, s a mi feltűnőbb, egy angolból Hume után fordított vigjáték, (*A kávéház*, vagy a *skótnő* című.) a mikkel találkozunk.

Mindezeket Lessing, torsónak maradt, híres dramaturgiájában bőven fejtegeti, tanulságosan illusztrálja; kritikája legtöbb esetben túlélte tárgyát. A fennebb nem érintett előadások pedig, miket Lessing félbehagyott folyóiratában már nem említhetett meg, rég a feledés örvényébe süllyedtek. Nevezetes, hogy Shakespeare, kire minduntalan hivatkozik, kivel úgy Voltaire és Corneille hibáit, mint saját aesthetikai elméletét igazolgatja, a hamburgi deszkákon, színről színre, egyszer sem volt látható. Ugy látszik, igen sok hiányzott még akkor hozzá. Jó fordító, értelmes közönség, megfelelő színész. Ott volt pedig a német Roscius, Eckhof, ki igazi választásos rajongással csüggött nemes hivatásán, s kit minden ízében a tökéletes alakítás mintaképe gyanánt magasztalt Lessing maga.

Fölötte jellemző egyébiránt, hogy a színészek és színésznők bírálgatásaival csakhamar végek felhagyott. Először lehetetlen volt túlzott érzékenykedésüket legyőznie, másodszor belátta, hogy micsém használ vele.

A ki egyszer megírja a magyar játékszin történetét s a szomszéd kulturái mozgalmakkal, mint illik, párvonalba állítja, az ezen adatoknak is hasznát fogja vehetni.

A német nemzeti színjáték történetirója Devrient nem ignorálhatta a tényt, hogy Lessing volt az, a kinck a német színművészet legtöbbet köszönhet, s hogy sokoldalúsága mellett is »egy czél felé sem törekedett oly hathatósan, és semmit sem tekintett annyira élete főfeladatának, mint azt, hogy a német nemzeti játékszin alapjából újáteremtse, s önálló életre serkentse.«

Ha e tekintetben hozzáfogható embert akarnánk soraink közt keresni, csak Kisfaludy Károlyon akadna meg tekintetünk, a ki azonban az ő korában aránylag már egy kissé kedvezőbb körülmények közt működhetett.

Azért írja önmagáról Lessing, — egy újabb adatot nyújtva saját költői hivatása ellen kiadott korábbi bizonyítványának megegyezéséhez, — hogy, midőn a derék Loewen kezdeményéhez csatlakozott, kit viszont a nemzeti színművészet iránti érdemek tekintetében nálunk egy Fáy András-hoz hasonlíthatnánk, — épen jókor ragadta ki magát ama tanulmányok köréből, melyek lelki szárnyait lenyűgözték, s nem sokára a lángész minden erő kifejtésére képtelenné tették volna. *)

E tanulmányok alatt, melyeket, nagy öröme, azontul ismét csak mellék foglalkozásának nézett, nem csekélyebb dolgot, mint az ő híres, magyar fordításban is immár olvasható, *Laokoon*-ját kell értenünk.

Tiszteletben kell, hogy tartsuk azon határvonalakat, melyeket a legnagyobb műtész oly éles elmével tudott először, Poperól írt értekezésében a költészet és a tudomány, majd a *Lakoon* című töredékek maradt aesthetikában a leíró és alkotó művészetek, a költészet, festészet és szobrászat között vonni.

Minden tiszteletünk mellett is, melylyel e fényes és gyakorlati értékű elméletek iránt viseltetünk, s minden okulás mellett is, melyet azokból folyvást meríthetünk: úgy hiszem, alig tévedek, ha Lessing irói jelentőségét mégis főleg költői műveiből, hozzánk jutott színműveiből igyekezem ki-magyarázni.

Atyja, a ki tudománykedvelő, jámbor, szegény lelkész volt Szászország egy kis falujában, (Kamenczben,) s hasonló bár fényesebb állást kívánt idővel e fiának is, nagyon röstelte, mikor annak a színészet és színészek iránti előszeretetről s

*) Az a Loewen, egy önálló német nemzeti színművészet megteremtésének majdnem ugyanazon előfeltételeit s oly buzgón sürgette, mint nálunk, szinte háromnegyed évszázaddal később, az Akadémiának pályakérdésére adott feleletében Fáy A. Állandó színház, a vándorcsapatok állandósítása, fegyelmezése, szigorú erkölcsiség, színi tanoda, stb.

ezekkel való társalgásairól értesült. Míg anyja keserű könyekre fakadt a fölött, hogy a fiu az ő finom ünnepi kalácsait istentelen színésznőkkel osztotta meg; atyja, a már irni is kezdő ifjut gúnyosan német Moliérenak nevezte el. Nem sejté, mennyire megtisztelve érezé magát ez által azon ifju ember, a ki később érettebb éveiben, a berlini tudós társaságba beválasztatását atyjának még tudtára adni sem tartá érdemesnek, noha ez ekkor már mindent, a mi tőle jött, mohón és nagy büszkeséggel vett, és olvasott.

Atyja ellenvetései folytán fölveté magának e két kérdést: vajon pap írhat-e színművet? s vajon a színműíró írhat-e predikációt? Felelete az elsőre: igen is, ha tud; a másodikra: igen is, ha akar.

Lessing azon ritkább kritikusok közé tartozott, kik nemcsak mások korholásával vagy dicséretésével s szellemes elméletek felállításával foglalkoznak, hanem a kik magok is kiállnak a küzdőterre, s merészen oda állítják saját műalkotásaikat, czéltáblául is ha kell, akár más kritikusok, akár saját, rosszul alkalmazott elméleteik találó, illetőleg viszszapattanó nyilainak.

Sőt tudja van róla, — s a francziák kárörömmel jegyzik ezt föl, — hogy az uralkodó francia játékszin elleni oppositio hevében, nemes haragjától egyszer annyira elhagyta ragadtatni magát, hogy kihívólag ily dicsékvésre fakadjon: »Nevezétek meg nekem bármelyik darabját a nagy Corneillenek, s miben áll a fogadás, hogy én jobban fogom azt megírni?»

Nem volt arra semmi szükség, hogy Corneille Péter darabjait újra írja és jobban írja meg egy német költő; de nem is szükség egy kitünő ember ily szeszélyes, ily burschiköz nyilatkozatára, mondjuk rossz éleztére, valami nagy súlyt fektetnünk. Feledésnek kellett volna ezt átadni, mint tudja isten hány más paradoxonát, melyekkel, életirói szerint, bárati körben szellemtől szikrázó társalgását fűszerezni s élénkíteni szokta.

Keveset mondtam Lessing legerősebb oldaláról, műkritikáiról. Megvallom, kissé tartok tőle. »Tüzhöz vassal nyúlj,« mondja Horatius.

Az elvont kritikák, az aesthetikai elméletek, élő példák és alkalmazás nélkül, mindig Deák Ferencz ismeretes mondását a logikáról juttatják eszembe. Ezen, minden kitünőségeink közt leginkább erős logikusnak ismert államférfiu, mint tudja van, a logikát a zsirhoz hasonlította. A zsir pedig, ugymondá, benne van az ételben, s szükséges is hozzá, de magában véve ehetetlen.

Midőn Lessing mindannak, mit költészetéről, szobrászatról, festészetéről, aesthetikai és ethikai szépségről mondandó volt, *Laokoon* czimet adott, már e czimmal is megjelölte az egyedül helyes irányt, melyet ilynemű fejtegetéseinkben követnünk kell. Esméit az ókori művészet egy fenmaradt remek alkotásához fűzé. Az ismert Laokoon csoport, — melyet mellesleg mondva, a nagy műkritikas akkor, a midőn róla irni kezdett, még nem is láthatott, hiányos rajzok és leírások után is a legjobb alkalmat szolgáltatja neki, hogy elmondhassa, mikép és miért van az Virgilben előszóval így leírva, a mozdulatlan domborműben pedig amugy megörökítve, és hogy mennyire hibáznak a poeták, a festők, a szobrászok, s kétségkívül a zeneköltők is, ha a horatiusi »quidlibet audendi aequa potestas« olykép akarják fölhasználni, hogy egymással szerepet cseréljenek; meglevén mindeniknek a maga nyelve és módja, melyen egyedül képes eszméjét kifejezni.

E módszert, elméletének élő példákhoz kötését, választva Lessing, oly művet alkotott, mely a szaktudóst lefegyverzi, az aesthetikust bámulatba ejti, a nagy közönséget elragadja.

Összevág Göthe azon találó intésével, miszerint a művészi szépről mindig csak valamely meglevő szépműre való tekintettel kellene elmélkednünk.

Összevág Göthe ama nagyon ismeretes, általam mindenkor bármely téren is legszivesebben idézett mondatával »Grau, theurer Freund, ist alle Theorie.« ...

Álljunk meg csak egy kissé.

Még e klasszikus mondat is, a mely egy kis elméletnek az elmélet fölött akar rövid, velős kifejezése lenni, ha tovább olvassuk, sántikálni kezd. A másik vers t. i. így szól: »Und grün des Lebens goldner Baum.« Ugyan kérem, ha aranyból

van az az életfája, akkor miért zöld mégis? A zöld szín fogalmát ki köti össze az arannyal, a mely vagy sárga vagy piros! Egészítsük ki ezt egy kis fantázia segítségével, a nagy költő egy másik, szintén ismeretes szép versével. »Im dunklen Laube Goldorangen glühen.« Íme, megértjük, hogy az élet vigan zöldelő fáját kell értenünk, melyen számunkra aranygyümölcs terem; míg ellenben a pusztá elmélet szürke homályt terjeszthet csak körülöttünk.

Pedig az ily szürke homályba, »Grau in grau,« mint a német mondja, nagyon hamar belebonyolódnak a kritikusok. Ekkor aztán úgy megczáfoltatják egymást és önmagukat, hogy öröm nézni.

Lehordja az előtte fekvő művet az egyik ezért, meg ezért, meghagyja neki mégis, részrehajlatlanságát akarva mintegy bebizonyítani, ezt meg azt a kis jó oldalát. Előül nyomban a másik kritikus, s lehordja szintén a művet, de nem azért meg ezért, a miért az előbbeni, mert ellenkezőleg, az meg ez épen a legjobb benne, hanem szerinte az rontja el az egészet, a mit a másik kritikus benne jónak talált.

A szegény művésznek, írónak már most megmarad az a vigasztalása, hogy e kettő közül választhat. Vagy, hogy műve első részét A. kritikus nyomán, második részét pedig B. kritikus nyomán elhibázottnak s így az egészet rossznak higye s kétségbe essék hivatása fölött; vagy, hogy műve első részét azért, mert B. méltányolta, második részét pedig azért, mert A. kiemelte, sikerültnak, s így az egészet igen pompásnak tartsa, s erejét tulbecsülje.

Azok, a kik Lessinget valamint az általa megkritizált akkori írókat nálamnál mélyebben tanulmányozták, a nagy kritikusnak következő eljárását, illetőleg taktikáját jegyezték föl:

Elnézó volt, — úgy mondják, — bátorító, szinte hizelgő a kezdő iránt; csodálva kételkedő s kételkedve csodáló a mester irányában; elriasztó s határozottan föllépő a kontár ellenében; gúnyos a kérkedővel, s lehető éles a cselszövővel szemben.

Mások, — nem mondom, hogy nálunk, — olykor olykor megfordított sorrendben alkalmazták ezt a taktikát. Elnézók

vagy hizelgők is voltak az ártani tudó cselszövők, visszariasztók s gúnyosak a szerény kezdők irányában, aztán porig alázkodók a már kész mesterek s meghunyászkodók a kérkedők előtt.

Legalább ha ily eljárásnak is — ordine inverso, — nem lettek volna s nem volnának számos példái: úgy nem hiszem, hogy Lessingnek amaz ellenkező eljárását, mint különös dicséretre méltót, följegyezték volna, s maig is emlegetnék.

Rettegték egész Németországon Lessing kritikáját. Azt hiszem azonban, hogy mind a közönség, mind az írók, de ő maga is tulbecsülték annak hatását, s termékenyítő erejét.

Mert, hát a bölcsesség azon első fokától, mely a hibának fölismeréséig elsegített, ama második fokig, mely aztán már az igazság fölismerésére vezetne*), még igen nagy lézag van, s utközben, mint Horatius mondja: kellő műérzék nélkül, egyik hibából más nagyobbba is eshetik az ember.**)

Mindazok, a kik a kritikának nemcsak gyomirtó, de egyuttal termékenyítő hatására is oly nagy súlyt fektetnek, örömmel és élvezettel fogják mindig nagy elődüknek Lessingnek azon további nyilatkozatát olvasni, melylyel, saját vocatiója elleni, már megbeszélte önvallomását még kiegészítette.

»Mindig szégyeltem és resteltem,« — így folytatja Lessing dramaturgiája befejező soráiban, — »valahányszor a kritika ellen valamit hallottam vagy olvastam. Azt mondják, hogy előli a lángészt; én pedig azzal hizelgek magamnak, hogy épen neki köszönhetek oly valamit, a mi a lángészhez legalább is közel jár. Sánta vagyok, a ki a mankó kigúnyolását nem helyeselheti« stb.

Sunt qui se nequiter humiliant!

A szerfölötti lealázódást vétkesnek tartá egy híres egyházi író, mert a rejtett gög a czáfolatot s hizelgést mintegy erővel előidéző hiúság gyamujába ejt. Mint a hiu nő, a ki addig mondogatja a legrutabbnak, legügyetlenebbnek magát,

*) Primus sapientiae gradus errorem invenire, secundus veritatem recognoscere.

***) In vitium ducit culpa fuga dum caret arte.

(Ad Pisones.)

míg a szépség és kellem eszményképe gyanánt nem tükröztetik őt vissza akár őszinte, akár hazug udvarlói.

Férfiban az ilyes igazán megérdemelné Lessing egy kedvelt erős epitetionának, a nyelvünkben eléggé vissza sem adható, »Geck« és »Geckerei« szónak reá alkalmazását.

A minden kacérságot utáló Lessingre, Németország legbüszkébb, legférfiasabb jellemére, ily gyanu árnyéka nem vehető. Sokkal nagyobb ő.

Ezért adtak némelyek föltétlen hitelt fennebbi önmaga ellen bizonyító nyilatkozatának is. Részemről mégis azt hiszem, Stahr fogta föl helyesen ama szavak értelmét, midőn a költői vocatió iránt támasztható legnagyobb igények magaslátára emelkedve, őt egy olyan hadvezérhez hasonlítja, a ki az ellenség sánczai közé dobja a zászlót, bizva abban, hogy hős katonái, halálba rohanva győztesen visszahozzák azt.

Az önmagával való szerfölötti megelégedés ritkán volt nagy tetteknek rugója. S Hebbel mond valamit, midőn azt állítja, hogy senki se szeret az lenni, a mi.*) A folytonos tanulmányt, — de a mely nem csak könyvekre szorítkozik, — a már elértnek keveslését, többre, nagyobbra törekvést, okulást úgy saját mint mások hibáiból, izlése fokozatos nemesítését, észleletei rectificálását, ki ne tartaná, a művészi alkotás bármely terén, úgy mint a tudományos haladás, úgy mint a paedagogia, úgy mint a politika terén, nemesak szükséges, de elengedhetetlen tényezőknek.

De a költői alkotás terén az nem elég. Ihlet kell oda még. S ihletnek ki ad szabályt! Szabály mikor adott ihletet!?

Megengedem én, hogy valaki egy nagy genius, p. o. Shakespeare műveiből nagy tanulmányt, éjjeli és nappali szorgalommal, elvonhatja s hibátlanul egybeállíthatja a dráma-alkotás szabályait.**)

De már, hogy e szabályokból aztán valaki, — úgy mint valamely vegytanilag felbontott test alkotórészeiből ismét az egészet összeállítják, — egy második Shakespeare

*) Niemand ist gerne, was er ist.

(Lásd Küttől Hebbel életrajzát.)

**) »Shakespeare will studirt, und nicht geplündert sein,« mondja Lessing, a nagy britt kontár utánczóinak.

qualificálhassa magát: az iránt Tamás maradok. Félek, hogy a ki ez uton indul, majd csak odáig jut el, a mit Waltenstein katonája (Schillernél) drasztice fejez ki.

Wie er räuspert, und wie er spuckt.

Das habt ihr ihm glücklich abgeguckt. *)

Nevezetes, hogy míg Lessing azt a keveset, a mit, mint mondja, a költészet terén tett, egyedül a kritikának tulajdonítja, melyet aztán, igazán kétségbeejtő hasonlattal, a sánta ember mankójához hasonlít: az alatt Lessingnek kritikus tisztelői őt egy minden szabályt megvető, forradalmi genie gyanánt magasztalják.

»Gyűlöl minden szabályt és kényszert: egészen költőnek érezve magát« mondja róla Schmidt Julián.

A szabályok e megvetését régi és újabb poeták, épen a legkitünőbbek, mint kasztjokat megillető kiváltságot követelték önmaguknak s adták meg másoknak. Ki nem tudja Horác versét könyv nélkül: — pictoribus, atque poetis

Quaelibet audendi semper fuit aequa potestas.

Scimus et hanc veniam petimusque damusque vicissim.

Winckelman, a ki nem volt s nem is akart lenni poeta, sem pictor, de akart lenni s volt is a régiségnek alapos ismerője, azt mondja, hogy a lángelmét a hőbort egy neme illeti meg. »Nullum ingenium magnum absque mixtura dementiae.« Horác, hogy még egyszer idézzem, sermői egyikében azt mutogatván, hogy minden ember bolond, e villitáncz-ból önmagát sem veszi ki, s a fölvetett kérdésre, minő neme az eszelősségnek bántja őt, oktalan költekezését, maecenászkodó bajlamait, szerelmeit, s végre — verseit hozza föl, »melyeket ha valaki józanul írt, úgy te is józanul írtál,« mondatja magának Damasippussal.**) Szatiráin kívül, melyekkel sok embert ellenségévé tett; kétségkívül azt a, minden szabályon áttörő »sacer furor« is értve alatta, mely nélkül nincs poeta.

De mit mond Schiller, kit mint aesthetikust is annyiszor

*) Wallenstein Lager 6. jel.

**) Adde poemata nunc, hoc est oleum adde camino, Quae siquis sanus fecit, sanus facis et tu.

(2. III. szat.)

s méltán idézünk? Panaszkodik, hogy az elmélet, a kritika megfosztotta őt ama benső éltető tüztől, és hogy azt a fáradtság nélküli alkotást, az öntudatos és öntudatlan cselekvés összhangzatos működését nála nagyban hátráltatta. *)

Két legnépszerűbb koszorús költőnknek, a régibb Kisfaludy Sándornak, az újabb Petőfinék, a kritika és kritikusok elleni haragját, az iskolai szabályok és elméletek teljes megvetésével való kérdéseküket eléggé ismerjük. **) Sőt, az eredményt tekintve, alig kárhoztathatjuk többé.

Ellenben azt, a mit Schiller önmagán észlelhetni vélt, úttörőink közt p. o. egy Bajzán, részben még Kölcsey is, — nem említve azokat, kiket azóta már elnyelt az Orcus — nem tapasztaljuk-e?

S nem kell-e mosolyra fakadnunk, ha olvassuk, hogy az aesthetikus és kritikus Kazinczy a fölkelő napot Vörösmartyt tűnő meteórnak nézi, s — mint Gyulay P. Vörösmarty életrajzában megemlíti, — valami Kovácsóczyval egy rangba teszi!?

A németek nagy tekintélye Vischer a drámaköltésről, szólva, melyben a költészet költészetét (azaz: culminatióját) látja, midőn elmésen fejtegeti a subjectivitás objectivitását, ***) Shakespeare utolérhetetlen nagyságának kulcsát abban keresi, hogy . . . reformált vallásu volt. Eszébe jut nyomban, hogy a francziák is valamicskét értenek a drámához, noha

*) Theorie und Kritik haben mir die lebendige Glt geraubt und das mühelose Schaffen, das harmonische Zusammenwirken der bewussten und unbewussten Thätigkeit beeinträchtigt.

**) *Petőfi*: Mit ugattok, mit haraptok stb.

— — — — —
Nem verték belém tanítók,
Bottal a költészetet,
Iskolai szabályoknak
Lelkem sohsem engedett. stb.

Kisfaludy S.: A szokáshoz, emberekhez
Nem szabom én életemet,
Iskolai törvényekhez
Nem szabom én versemet. stb.

***) — »der Object gewordene Geist des Künstler subject!«.

Aesthetik §. 896.

katholikusok, ezeknél az anglikán orthodoxia kovásza helyett, az államalkotási vajudásokat, a forradalmi eszméket substituálja. A németeknek aztán a humanismus fog maradni. Reméljük, hogy tán majd csak minékünk is jut valami!?

Nem kívánnék félreértetni. Magam is sokkal távolabb álltam az alkotó geniektől, és sokkal közelebb az őszintén élvező ú. n. hálás közönséghez, semhogy a tanulmányt, a »studiumot«, még »sine divite vena« is, már csak önérdékből is, eléggé ne becsülém. Csak ne vigyük tulságig a dolgot, s ne várjunk tőle többet, mint a mit adhat. Az az, csakis mankót, mint Lessing mondá!

Ezt a mankót pedig nem az író és nem a művész, hanem a saját lábán még járnai nem tudó, kiskoru közönség fogja csak használni.

Dajka kell neki, hogy szájába rágja az ételt.

Aztán járszalag, hogy menni tanuljon,

Végre nem mankó, de egy kis támogatás, utbaigazítás.

Ime, Diderot is kritikus volt. De Lessing a kritikus, túlbecsüli Diderotban a drámairót, és majdnem semmibe veszi a kritikust.

Herderre ráfogja Gervinus, hogy ő volt az első (még Lessing után is?) a ki egy érezhető lökést adott a költészet terén való nagyobb szabásu alkotásokra, nem ugyan saját teremtő erejével, nem példaadással és mintákkal, hanem az által, hogy az aesthetikai műbírálatot inkább magas röptű fantáziájával, semmint józan elfogulatlansággal szokta gyakorolni. Ez más szóval annyit jelent, hogy Herder nem annyira tudós és kritikus, mint költő volt.

Igy értelmezve összevág Schmidt Juliánnak ugyan Lessingről, mint aesthetikusról és bölcsészről mondott azon ítéletével, miszerint nemcsak tragédiáiban, hanem legjobb prózai műveiben is szintoly könnyen fölismerhető és csodálatra méltó a drámai költő, mint a kritikus és philosoph.

Az elméletek iránti mély tiszteletem, s a kritika iránti szent borzalmam mellett is, ha azt látom, minő ellenmondásokba keverednek az elmélet emberei és a kritikusok legelőször is egymással, aztán pedig önmagukkal; ha látom, hogy mikor valamely nagy tekintélyre, p. o. Aristotelesre, hivatko-

nak, mily szépen ráolvassák egymásra, hogy nem értették, vagy félreértették vagy félremagyarázták azt; ha látom, mikép czáfolják meg elméleteiket saját műalkotásaikkal, melyek sokszor igen rosszúl ütnek ki, mikor a szabályokkal tökéletesen megegyeznek, s meglehetősen sikerülnek, mikor azokba egyenesen beleütköznek: mind ezeket, mondom, annyiszor látva és tapasztalva, lehetetlen, hogy laikus létemre a kárörvendőkkel néha együtt ne örvendjek.

A sakkjáték, — Lessing mint híres sakkozó bocssása meg nekem e hasonlatot — a sakkjáték, bár mennyire ölesítse az elmét, sem híres stratéguust, sem ügyes pártvezért, sem számító gazdát nem fog nekünk képezni. De azért a sakkjáték a legnemesebb játék marad. Örökké hivatkozni fognak reá mind a katona, mind a politikus, mind az üzlet embere.

Nem csoda tehát, hogy Németországban a híres *Literaturbriefe* által kezdeményezett túlszigoru kritika az original-geniek egy reactióját idézte elő, azt az átmeneti korszakot, mint K. Fischer mondja, »von der Unnatur zur Urnatur« melyet közönségesen a »Sturm- und Drangperiode« névvel jelölnek meg a német irodalom-történészek. E korszak azonban, melynek törekvése, szerintök, az egetverő lángelméknek minden szabály és fejelem alól a józanész rovására is teljes felszabadítása volt, — a dolog természeténél fogva nem tarthatott sokáig. Ha kissé távolabbról, vagy magasabbról, egy harmadik személy elfogulatlan álláspontjáról tekintjük azt, szinte a láthatatlanságig csekélynek tűnik föl előttünk azon egész nyüzsgés, mozgás, s az a fölött ütött láрма veszté jelentőségét. Hiszen e mozgalom már Schiller *Haramiáiban* s Göthe *Wertherjében*, vagy *Götz von Berlichingenében* kulminált. Az nem gátolta Schillert, hogy később megírja *Don Carlost* és *Wallensteint*; ez nem gátolta Göthét, hogy egyidejűleg megkezdje főművét s a később befejezett csodálatos *Fausttal* ajándékozza meg a világot, melyhez hozzáfogható — a *Divina Comedián* kívül — semmi sincs!

A ki Lessingről beszél, az hallgatással nem mellőzheti egyik legerősebb oldalát. Azt, hogy ő theológ is volt.

Nem annyira theológ, mint a theológok rettegése.

Francia bírálója, a többször említett Cherbuliez nagy túlzásba esik, midőn azt mondja róla, hogy mindenek fölött theológ volt, s hogy nála a költészet is csak »ancilla theologiae« az ő vallás-bölcsészeti eszméinek zsoldosa volt legyen.

Az a Lessing, a ki oly éles elmével meg tudta huzni a szépművészet egyes ágai közötti határvonalat, ő, a ki első emelte érvényre a költészet önálló jogosultságát, mely a maga czélját, a szépnak kifejezését, keresését, önmagában hordja, biztonnal nem eshetett oly nagy következtelenségbe a komoly tudományok terén, s a tudomány és a művészet között sokkal szembeötlőbb határvonalon.

Nem érzek magamban hivatást, sem kedvet arra, hogy akár a Reimarus fragmentáit, akár azon kérdéseket, mik ama kornak főleg református papjait oly izgalomban tartották, vagy akár Lessingnek az *Emberi neveltetésről* írott utolsó értekezését, mely az isteni nyilatkozásnak egy hatalmas apologiája, — bővebben, vagy érdemlegesen fejtegessem. Ha tenni akarnám azt e helyen, Önök biztonnal, és méltán eltíltanának attól.

Azonkívül nekünk magyaroknak a theologia, régente, aránylag legkevésbé bajt szerzett, a jelenben pedig legkevésbé zavarja soraink közt az egyetértést, s nem gyengíti azt a keresztyéni szeretetet, melynek Lessing is, és különösen Nathánban, egyik buzgó apostola volt.

Vázlatom kiegészítéséhez elég lesz a nagy gondolkodó két jellemző mondását hoznom föl, mely nálunk is annyira ismeretes, hogy a Lessing nevének említésekor azonnal mindenkinek eszébe jut.

Az igazságról.

»Ha isten egyik kezében a tiszta igazságot, mint ingyen adományt, másik kezében az igazság utáni törekvést tartva lépne előmbé s szabad választást engedne nekem, én szerényen meghajolva, az utóbbit választanám, mert hisz a tiszta igazság csakis magának istennek való.«

A jövő életéről pedig ezt mondá: »Ha létezne oly mesterség, mely a jövőt tudatná velünk, jobb volna azt meg nem tanulni.« — »s ha valamely vallás kétségtelen felvilágosítást nyujtana a jövő életéről, jobb volna nekünk nem hallgatni rá.«

Ex ungue leonem. A körmöket kívántam csak láttatni.

E tanulmányok, s ama nagy erkölcsi bátorság, melylyel azok eredményeit kimondogatta, élete végnapjait elkese-ritették. Mi más ember lett volna belőle, ha theologia helyett, úgy mint nagy utóda Göthe, a természettudományokra adja vala magát! Nagyobb nem, de tán boldogabb. A tisztelet, melylyel emléke iránt az utókor viseltetik, föltétlenebb, egyhangubb volna.

Ugyde Göthe egy frankfurti gazdag patriciusnak a fia volt; Lessing pedig egy szegény kamenczi református papé. A két nagy ember annyira különböző életpályájának, mely az egyiknél csupa derű és napfény, a másiknál majdnem csupa boru és zivatar, ez az egy körülmény is elegendő magyarázatát adja*). Vegyük hozzá, hogy Lessing nem érte meg a francia forradalmat, melyet Göthe át- és túlélt.

Tudva azt, hogy nincs oly önálló, oly erős jellem, melyre a kor és a körülmények döntő befolyást ne gyakoroljanak: Lessinget egy s más tekintetben csak még magasabbra kell állítanunk.

Azt, a kit a világ legműveltebb népe annyi nagyai közt oly magas helyre tesz, kiben mai kulturális állásának, sőt politikai állásának első megalapítóját tiszteli: az bizonynyal megérdemli, hogy mi is megemlegessük. Még ha nem volnánk is a nemzetek nagy családjában legközelebbi szomszédok, kiket annyi szellemi és anyagi kötelék fűz össze s választ el egymástól.

*) Jellemzők Göthe e sorai Nathánról:

So mancher Misswillige schnüffelt und wittert
Um das von der Muse verlieh'ne Gedicht.
Sie haben Lessing das Ende verbittert,
Mir sollen sie's nicht.

(Hátrahagyott irataiban.)

Bámulatos sokoldalúságánál fogva majd mindenben kitűnik, a mire ráadja magát. Legyőz minden akadályt, minden anyagi nehézséget, mely sok szép szellemet el szokott ölni. Tiltakozik a lángész czime ellen, de, Göthe szerint, ellene bizonyítanak maradandó alkotásai. Hatott, alkotott pedig az emberi érzés, tudás, kutatás majd minden terén. Mindenütt forradalmat idéz elő, mindenütt a dolgok új rendét állapítja meg.*)

Reformátora a német nemzeti költészetnek és literatúrának. Megalkotója e gazdag nyelvvelős prózájának, a szellemmel párosult tudományos stílusnak. Mig népe törvényhozójává lesz az aesthetika és a kritika terén, egyuttal saját műalkotásaival gazdagítja nemcsak irodalmát, hanem élő példával veti meg nemzeti játékszíne első és örök alapjait. *Laokoon*-jával s klasszikus tanulmányaival bámulatba ejti az őt el-
inte mint dillettánst lenézni akaró archaeológokat. Végre betör a theológok táborába, s kiragad kezeikből minden fegyvert. Gyűjt és világít, itt is, ott is.

Ily nagy eredmények, ily bámulatos sokoldalúság ellene bizonyítanak azóta lábrakapott mai nevelési és iskoláztatási rendszerünknek, mely a munkafelesztés helytelen alkalmazásával a szakember kedvéért néha megöli az embert, s túlzásai által nem ritkán egyoldalúságot, korlátoltságot, szellemtelenséget eredményez.

Legyen szabad ennek ellenében Lessing egy kedvencz latin mondásának idézésével zárni be soraimat.

»Vanissimum proverbium esse putes, »ex omnibus aliquid, ex toto autem nihil. Quia, qui non est ex omnibus aliquid, erit ex toto nihil.«.**)

*) Verfechter des Genius und seines Rechts, und zugleich der energische Vertreter der Regel und seines Rechts. (Stahr)

***) A leghaszatalanabb példabeszédnek tartsd azt, hogy mindenből valami, egészben semmi. Mert a ki mindenből nem valami, az egészben semmi lesz.